

**FUZULİ’NİN TÜRKÇE DİVAN’ININ TENKİTLİ NEŞİRLERİNİN  
ARAŞTIRILMASI TARİHİNDEN****HISTORY OF EXPLORING SCIENTIFIC-CRITICAL TEXTS OF  
TURKISH DİVAN BY FUZULİ**

*Hatira YUSUFOVA\**

**Özet:**

Makalede Fuzuli’nin Türkçe Divan’ının yayınlanmış tenkitli metinlerinin öğrenilme tarihi araştırılmaktadır. Bu konuda ilk sözü ilk tenkitli metinleri hazırlayan tertipçilerin kendileri söylemiş ve birbirlerinin eserleri hakkında fikir belirtmişlerdir. Aynı zamanda, bu metinbilimcilerden sonra yetişen alimler de bu metinler hakkında kendi düşünceleriyle Fuzulibilimciliği geliştirmiş, tenkitli metinlerin olumlu ve olumsuz yönlerini incelemişlerdir. Makalede, Fuzuli yazmalarını öğrenen bilim adamlarının eserlerine de göz atılmıştır. Fuzuli Divanı’nın tenkitli metninin hazırlanmasında onlar da belirli bir rol oynamıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Fuzuli, Metin, Türkçe, Divan.

**Abstract:**

In the article we explore the scientific-critical texts of native “Divan” of Fuzuli. According to the first scientific approach to the development of scientific-critical texts said by compiler, had an opinion on each other's work. At the same time, scientists’ opinions have grown after the textologs about the texts developed by this area; scientific-critical texts were analyzed by the more success and failure aspects. In the article has been glanced at researches of the scientists studying the manuscripts of Fuzuli because they have a certain role in developing the scientific-critical texts “Divan” of Fuzuli.

**Key words:** Fuzuli, Text, Turkish, Divan.

Azerbaycan halkının dâhî şairi Muhammed Fuzuli’nin lirik eserleri, özellikle Türkçe Divan’ı kaleme alındığı günden beri halk arasında geniş şekilde yayılmış ve sevilmiştir. Bu sevilme neticesinde, onun Divan’ı Doğu halkları arasında elden ele gezmiş, nerdeyse her kitapseverin evine, ailesine dâhil olmuştur. Şimdi bile dünyanın birçok kütüphanesinde ve kişisel

\* Arş. Gör., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi M. Fuzuli Adına Elyazmalar Enstitüsü Türk Elyazmaları Bölümü – Bakü /AZERBAJYCAN apashayeva@yahoo.com

kolleksiyonlarda Fuzuli Divanı'nın çeşitli nüshaları korunmaktadır. Fuzuli Divanı sevilerek halk arasında yayılmış, katipler tarafından yazıya geçirildiği zaman çeşitli değişikliklere maruz kalmıştır. Bu değişiklikler, Fuzuli Divanı'nın orijinal metnini anlamakta çeşitli zorluklara ve engellere neden olmaktadır. Bu nedenle de Fuzuli eserlerinin, özellikle Fuzuli'nin Türkçe Divan'ının tenkitli metninin hazırlanması, Fuzuli bilimcilik karşısında her zaman bir görev olarak yer almış, bilim adamları bu büyük şairin eserlerinin öğrenilmesinin diğer meseleleriyle birlikte, bu sorunu da çözmeye çalışmışlardır. Dünya Fuzuli bilimcileri bu alanda başarılar kazanmış ve çeşitli ülkelerde Fuzuli Divanı'nın birçok tenkitli metnini hazırlayarak yayınlamışlar. Bir hususta özellikle kaydolunmalıdır ki Fuzuli'nin Türkçe Divan'ının ilk tenkitli metni ilk defa şairin kendi vatanında, 1944 yılında Bakü'de Hamid Araslı tarafından yayınlanmıştır. Bu birinci basımdan sonra günümüze kadar Fuzuli Divanı'nın tenkitli metni çeşitli bilim adamları tarafından birkaç defa hazırlanarak yayınlanmıştır. Bütün bu yayınlar, Fuzuli bilimcilikte önemli olay ve aynı zamanda, ileriye doğru bir adım olarak değerlendirilmekle birlikte Fuzuli Divanı'nın tenkitli metninin hazırlanmasında bazı sorunların ve zorlukların olduğunu da göz önüne sermektedir. Bu anlamda, bu yayınları incelemek, basılmış tenkitli metinlerin birinin diğerinden hangi özelliklerine göre seçildiğini öğrenmek ve aynı zamanda, onların hangisinin Fuzuli'nin metnine daha yakın olduğunu belirlemek oldukça günceldir. Bellidir ki kendi tenkitli metnini hazırlarken her bir bilim adamı kendi dünya görüşü, bilgisi ve ele aldığı yazmalar, kaynaklar bağlantısında hazırlama prensiplerine uymuş, bu nedenle de Fuzuli'nin Türkçe Divan'ının çeşitli tenkitli metinleri ortaya çıkmıştır. Bilim adamlarının hepsi genellikle bir metne, yani Fuzuli Divanı'na dayanarak kendi metinlerini kursalar da onların bu meseleye çeşitli açılardan yaklaşmaları Fuzuli Divanı'nın değişik tenkitli metninin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tabii bütün bu meseleler Fuzuli'nin Türkçe Divan'ının tenkitli yayınlarının araştırılmaya tabi tutulmasının gerekliliğini bir daha ispatlamaktadır.

Şimdiye kadar Fuzuli'nin Türkçe Divan'ının aşağıdaki tenkitli metinleri yayınlanmıştır:

1. Fuzuli. (1944). *Eserleri* (I. cilt.) (Hamid Araslı, hzl.). Bakü: Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı.
2. Gölpinarlı, A. (1948). *Fuzuli Divanı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
3. Tarlan, A. N. (1950). *Fuzuli Divan'ı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
4. Mehmed Fuzuli. (1958). *Eserleri* (I cilt). (H. Araslı, hzl. ve redaktör). Bakü: Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı.

5. Akyüz Kenan vd. (1958). *Fuzuli. Türkçe Divan*. Ankara: TTK Basımevi.
6. *Fuzuli Divanı*. (1990). Ankara: Akçağ Yayınları.
7. Aliyev, H. M. (1996). *Mehammed Fuzuli, Divan*. Bakü: Şerq-Qerb Yayınevi.
8. Sadıgi Emin, Fuzuli, Türkçe Divanı, Tahran: 1996.

Bu yayınların değerleri belli olsa da, zaman zaman okuyucular ve bilim adamları tarafından eleştiri de almışlar. Yani bu yayınlara tenkidî yaklaşım her zaman olduğu gibi, bugün de vardır. Aslında bin zahmetle ortaya koyulan tenkitli metinler, bu anlamda, yeniden gözden geçirilmeli ve bu yayınlar hakkında düşünceler artık ayrı ayrı makale ve tezler şeklinde değil, monografilerde dile getirilmelidir.

Fuzuli'nin yayınlanmış Türkçe Divan'ının tenkitli metinleri şimdiye kadar monografik bir araştırmanın konusu olmamıştır. Bir zamanlar yayınlanmış ayrı ayrı tenkitli metinler hakkında çeşitli edebiyat bilimciler, aynı zamanda, Divan'ı hazırlayanlar birbirlerinin metinleri hakkında çeşitli fikirler söylediler de, düşüncelerini sadece bir makale şeklinde ifade etmişlerdir. Aynı zamanda, bu tenkitli metinler hakkında söylenen fikirlerin sayısı da çok değildir. Ama her halde bu tenkitli metinler hakkında bu alanda hizmetleri olan ünlü edebiyat bilimciler de kendi düşüncelerini belirttikleri için onların fikirlerini de bu doğrultuda bildirilmiş tezler olarak kabul edebiliriz. Örneğin, Fuzuli Divanı'nın 1958 yılı Hamid Araslı neşri hakkında üç müellif, H. Zerinezade, E. Cefer, M. Sultanov, aynı yılda *Fuzuli Eserlerinin Birinci Cildi Hakkında* adlı geniş makale yazmış, burada bu cildin olumlu taraflarıyla birlikte kusurlarını da göstermişlerdir (Zerinezade, 1958, s. 227-235). Daha sonra, ünlü metinbilimci Prof. Dr. S. Elizade ve başkaları da Fuzuli'nin Türkçe Divan'ının yayınlanmış tenkitli metinlerini ele almış, onlar hakkında makaleler yazmışlardır. Bu eserlere; Samet Elizade'nin *İlim Harften Başlar* (Elizade, 2002, s. 73-74), *Fuzuli Eserlerinin Neşirlerindeki Tekstolojik Noksanlar Hakkında* (Elizade, 2002, s. 90-92); V. Sultanov'un *Metinlerin Onarımı* (Sultanov, 1993) vs. makalelerini örnek gösterebiliriz.

Kaydedelim ki Azerbaycanlı bilim adamları Fuzuli Divanı'nın İran ve Türkiye'de yayınlanmış tenkitli metinlerine de kendi münasebetlerini ifade etmişler. Bu münasebet, metinlerin yayınlandığı zamandan başlamıştır. Diyebiliriz ki, bu bilimsel yaklaşımın temelini ilk defa görkemli edebiyat bilimci ve metin bilimci Hemid Araslı atmıştır. Hemid Araslı, *Fuzuli Divanı Foto-Suret (Tıpkıbasımı)* başlığıyla 1958 yılında yayınladığı Fuzuli Divanı'nın en eski yazması olan Bakü nüshasının neşrine ve 1958 yılında yayınlanmış Fuzuli eserlerinin I. cildine yazdığı önsözlerde Abdülbaki Gölpınarlı ve Ali Nihad yayınlarına münasebet bildirmiştir. Bu yazılarda

Abdûlbaki Gölpınarlı ve Ali Nihad Tarlan yayınlarının kaynakları incelenmiş, tenkitli metinler tekstoloji ve filoloji yönden araştırılmaya tabi tutulmuştur (Araslı, 1958, s. 3-10 a; Araslı, 1958, s. 5-16 b).

Azerbaycan bilim adamları tarafından İran ve Türkiye'de basılmış Fuzulî'nin Türkçe Divan'ının tenkitli metinlerinin incelenmesi işi son yıllarda da devam ettirilmiştir. Görkemli dilci ve edebiyat bilimci profesörler Vagif Aslanov ve Samet Elizade bu alanda daha başarılı olmuş, komşu devletlerde Fuzuli Divanı'nın tenkitli metinlerinin yayınlarını izlemişlerdir. Örneğin, Profesör Vagif Aslanov, 1958 yılında neşredilmiş Fuzuli Divanı'nın Kenan Akyüz tarafından 1990 yılında Ankara'da yeniden yayınlanmış Akçağ neşrine büyük bir makale hasretmiş, değerlendirme yapmakla birlikte, Akçağ'ın da faaliyetini övmüştür (Aslanov, 1991). Profesör Samet Elizade de Fuzuli Divanı'nın Tahran'da 1996 yılında Emin Sadıği tarafından yayınlanmış yeni tenkitli metnine münasebet bildirmiş, onun olumsuz ve olumlu taraflarını değerlendirmiştir (Elizade, 2002, s. 85-90). Fuzulî'nin Türkçe Divan'ının Emin Sadıği neşri, başka Azerbaycanlı bilim adamları tarafından da ele alınmıştır (Zekiyev, 1998 ).

Kaydedelim ki yurtdışında, gerek Türkiye ve gerekse de İran'da bilim adamları tarafından Fuzuli Divanı'nın tenkitli metinleri hazırlanan zaman Azerbaycanlı bilim adamlarının hazırladıkları tenkitli metinler ve bilimsel kaynaklara, genellikle de akademik Hemid Araslı'nın hazırladığı tenkitli metne ve ele aldığı yazma nüshalarına, aynı zamanda Fuzuli Divanı'nın en eski yazma nüshası olan Bakü nüshasına sık sık başvurmuşlardır. Gerek Azerbaycanlı gerekse de kardeş devletlerde yaşayan, Fuzulî'nin eserlerini derinden seven, ömrünün belirli kısmını büyük zahmetlerle Fuzulibilimciliğe adayan bu bilim adamları hazırladıkları tenkitli metinlerde mevcut olan kusurları göstermekle birlikte, birbirlerinin zahmetlerini de kaydetmiş, her bir metne saygıyla yaklaşmışlardır.

Kaydettiğimiz gibi, Fuzulî'nin Türkçe Divanı'nın tenkitli metinleri üzerine Azerbaycan'da ve yurtdışında bilim adamları daha geniş değerlendirme yapmamışlar. Fakat Fuzulî'nin eserlerinin, özellikle de, Türkçe ve Farsça Divan'larının yazma nüshaları, onların poligrafik özellikleri, bu Divan'ların hazırlanma prensipleri, incelenme tarihleri, bu Divan'larda yer alan ayrı ayrı eserlerin tekstoloji ve filoloji özellikleri, Fuzulî'nin diğer eserlerinin yazma özellikleri hakkında yüzlerce güzel eserler ve monografiler kaleme almışlar. Bu anlamda, bu yazmaların ve bilimsel kaynakların hepsinin Fuzulî'nin Türkçe Divanı'nın tenkitli metninin hazırlanma prensiplerine çok büyük katkısı olduğu için, biz bu eserleri de hatırlatmak isterdik. Çünkü onların öğrenilmesinin konunun incelenme tarihiyle alakası olduğuna inanıyoruz. Bu anlamda, bu alanda büyük hizmetleri olan akademik Hemid Araslı'nın emeğini ayrıca kaydetmek lazımdır. O, henüz 1944 yılında Fuzulî'nin Türkçe Divan'ının tenkitli

metnini ilk kez neşrettirdikten sonra bu metnin özellikleri ve ele aldığı yazma nüshaları hakkında birçok makaleler yazmış, özellikle, Fuzuli Divanı'nın en eski yazma nüshası olarak bilinen Bakü nüshasını okuyuculara ayrıca olarak sunmuştur. Söylediklerimize örnek olarak onun 1945 yılında *Dünyada En Eski ve En Mükemmel Fuzuli Divanı ve Onun Neşri* (Araslı, 1945) ve *En Eski ve En Mükemmel Fuzuli Divan'ı ve Onun Neşri* (Araslı, 1945) makalelerini gösterebiliriz. H. Araslı'nın Fuzuli Divanı'nın 1958 yılı neşrine yazdığı *Önsöz* de bahsettiğimiz alanda yaptığı başarılı çalışmalarındandır. Fakat Hemid Araslı Fuzuli Divanı'nın metin bilimcilik özellikleriyle bağlı araştırmalarında bahsettiğimiz eserlerle yetinmemiş, nihayet, 1958 yılında Fuzuli'nin Türkçe Divanı'nın Bakü'de korunan, dünyada en eski yazma nüshası olan nüshasının tıpkıbasımını yayınlamış ve ona bir önsöz yazmıştır. Bununla da Hemid Araslı, Fuzuli bilimciliğe büyük bir hizmet göstermiş, Fuzuli'nin Türkçe Divan'ının tenkitli metnini yayınlamakla birlikte, bu neşirlerin temelinde dayanan Fuzuli Divanı'nın en eski yazma nüshasını geniş okuyucu kitlesine, uzmanlara ve özellikle bu yazmaya ulaşamayan, ama bu alanda faaliyeti olan yurtdışındaki bilim adamlarına da sunarak yardım etmiştir.

Hemid Araslı'nın oluşturduğu metinbilim okulundan sonra Azerbaycan'da birçok bilim adamı metinbilimle uğraşmaya başlamıştır. Bundan sonra çeşitli şairlerin eserlerinin tenkitli metinlerini hazırlanmakla birlikte, metinbilim teorik ve pratik yönden gelişmiş, özellikle Fuzuli'nin değişik eserlerinin metinbilim meseleleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Fuzuli eserlerinde metin bilim meselelerini araştıran bilim adamları arasında E. Seyidzade'nin, M. Sultanov'un, L. Hüseyinzade'nin, E. Kerimov'un, E. Rzaoğlu'nun, C. Gehremanov'un, M. Adilov'un, T. Meherremov'un, A. Eyvazov'un, E. Ceferova'nın, A. Babayeva'nın, E. Bağirov'un, L. Elizade'nin, A. Gasimov'un, N. Feteliyeva'nın, S. Memmedov'un, M. Nağıyev'in, T. Nureliyeva'nın, K. Bağirova'nın, A. Halilov'un, E. Emirehmedov'un ve başkalarının adlarını zikredebiliriz. Bu eserler arasında M. Sultanov'un *Fuzuli ve Nevai Divan'ının Birlikte Yazması* (Sultanov, 1958, s. 310-314), *Fuzuli Eserlerinin En Eski Yazmaları Hakkında* (Sultanov, 1958); E. Seyidzade'nin *Fuzuli'nin "Leyli ve Mecnun" Poemasının Yazılış Tarihi* (Seyidzade, 1958, s. 95-96); C. Gehremanov, M. Adilov ve G. Memmedova'nın birlikte kaleme aldıkları *Fuzuli Yazmalarının Bakü Nushaları Azerbaycan Yazma Kültürü Işığında* (Gehremanov, 1995, s. 5-19); M. Adilov'un *Fuzuli Yazmalarının Bakü Nushalarının Poligrafik ve Kulturoloji Özellikleri* makaleleri (Adilov, 1997, s. 178-183) ayrıca kaydedilmelidir.

Azerbaycan'da Fuzuli ve Nevaibilimciliğin gelişmesinde Prof. Dr. Cennet Mir Mustafa kızı Nağıyeva'nın özel hizmetleri vardır. C. Nağıyeva, diğer çok sayıda eserleriyle birlikte, Fuzuli metinbilimciliğinin gelişmesinde de büyük rol oynamıştır. O, Fuzuli eserlerinin çeşitli yazma özelliklerini,

özellikle, Fuzulî'nin Türkçe Divan'ının çeşitli sorunlarını derinden araştırmış, bu Divan'ın incelenmesinde ve tanınmasında katkılarda bulunmuştur. Bu anlamda, onun *Fuzuli Yazma Divanlarıyla Bağlı Bazı Notlar ve 1958 Yılı Neşrine Dahil Edilmemiş Gazeller* (Nağiyeva, 2004), *Nevai ve Fuzulî'nin Aynı Ciltte Yayınlanmış Divan'larının Daha Bir Yazması* (Nağiyeva, 1993, s. 48-51) gibi makalelerini örnek olarak gösterebiliriz.

Bütün tekstoloji araştırmaların amacı, filoloji metnin daha düzgün ve doğru anlaşılmasına hizmet etmektir. Kuşkusuz, Fuzulî Divan'ı üzerine çalışan bilim adamları da ilkönce bu amacı taşımış, Fuzulî şiirinin okuyuculara daha doğru şekilde iletilmesine çalışmışlardır. Bu anlamda, onlar Fuzulî yaratıcılığında metinden hareketle şairin her bir sözü üzerinde titizlik göstererek çalışmış, onun Fuzulî sanatına ne kadar uygun olduğunu öğrenmek istemişlerdir. Böylece, Fuzulî eserleri üzerine bilim adamlarımız tarafından onlarca makale ve eserler yazılmıştır. Örneğin böyle değerli eserler arasında Prof. Dr. Y. Seyidov'un *Aldanma ki, Şair Sözü Elbette Yalandır* (Seyidov, 1991), H. Mirzezade'nin *Fuzulî Divanının Bir Yazmasının Dili Hakkında Bazı Notlar* (Mirzezade, 1958, s. 13-20), S. Elizade'nin *Şah Beyitler* (Elizade, 1995, s. 170), S. Eliyev'in *Bir Kelimenin Hatası* (Eliyev, 1988, s. 166-171; Eliyev, 1990, s. 178-182; Eliyev, 1994, s. 161-166), *Fuzulî'nin Bir Sözü* (Eliyev, 1993), *Fuzulî Gazellerinin Şerhi* (Eliyev, 2004), Ş. Fazil'in *Fuzulî'nin Kolaylaştıramadığı Zor Bir Mesele Hakkında* (Fazil, 2004, s. 173-177), A. Mirzeyev'in *Fuzulî'nin Bir Tartışmalı Gazeli Hakkında* (Mireyev, 1994), A. Elizade'nin *Fuzulî Eserlerinde Birkaç Söz Hakkında* (Elizade, 1988) gibi makaleleri kaydetmek isteriz.

Malumdur ki divan, lirik şiirler bütünüdür ve Fuzulî'nin Türkçe Divan'ı da gazel, terci-bend, terki-bend, mürebbe, kıta, rübailerden oluşmaktadır. İlginçtir ki, şairin Türkçe Divan'ının birçok yazma nüshalarında şairin kasideleri yer almaz. Fakat buna rağmen, Fuzulî Divan'ının bazı çağdaş yayınları içerisinde şairin kasidelerini de görmekteyiz. Bu anlamda, şairin değişik türlerde olan eserlerinin öğrenilmesi, onların incelenme tarihi, sayısı, özellikleri üzerine olan araştırmalar da dikkat çekmektedir. Düşünüyoruz ki, bu türlerin birer birer araştırılması bütünlükle Fuzulî Divan'ının araştırılmasına hizmet etmektedir. Bu anlamda V. Feyzullayeva'nın *Fuzulî'nin Kasideleri*, R. Cümşüdlü'nün *Fuzulî'nin Arapça Divan'ı* (Cümşüdlü, 2006), E. Babayeva'nın *Fuzulî'nin Rübaileri* adlı eserleri (Babayeva, 1996, s. 23-24) bu doğrultuda yapılan değerli araştırmalardandır.

Bilindiği üzere Fuzulî ekolü, kendisinden sonra yüzlerle şairi etkisi altında bırakmış, onların şiir yolunu ışıklandırmıştır. Kuşkusuz ki, o şairlerin divanlarına da Fuzulî'nin büyük etkileri söz konusudur. Bu bağlantıda,

Fuzuli'nin divan geleneklerine uygun olarak eserlerini kaleme alan şairlerden biri de Ruhi Bağdadi'dir. Fuzuli ekolünün ünlü araştırmacısı, görkemli metinbilimci, Prof. Dr. Azade Musayeva kaydettiğimiz alanda değerli araştırmalar yapmış, özellikle Ruhi Bağdadi yaratıcılığında Fuzuli Divanı'nın tekstoloji açıdan etkisini geniş şekilde öğrenmiştir. Örneğin, şöyle demektedir: "*Ruhi yaratıcılığının esas ilham kaynağı Fuzuli sanatıdır – söylesek, yanılmayız. Bunu Ruhi yazmalarıyla bağlı yaptığımız tekstoloji mukayeseler, araştırmalar onaylamaktadır*" (Musayeva, 1995, s. 72-76). Prof. Dr. A. Musayeva, metinbilimin sadece pratik meseleleriyle uğraşmayı, onu teorik açıdan da geliştiren bilim adamlarımızdandır. Bu tezi onun *Metinbilimin Teorik ve Pratik Esasları* adlı eseri de onaylamaktadır (Musayeva, 2007, s. 198).

Fuzuli'nin Türkçe Divan'ının tenkitli neşirlerinin hazırlanması ve yayınlanması doğrultusunda Mail Eliyev'in 1996 yılında neşrettirdiği Fuzuli Divanı, Fuzulibilimcilikte özel bir aşama oluşturmaktadır (Fuzuli, 1996: 486). Bu metnin orijinal alfabeyle, yani Arap alfabesiyle hazırlanması Fuzuli'yi olduğu gibi anlamak sürecini daha da kolaylaştırır. Bu anlamda, bu neşir en azından bu açıdan değerlidir. Ama tabii ki bu metni hazırlayan Hacı Mail Eliyev'in bu alanda yaptığı araştırmalar bununla kalmaz. O, hazırladığı metne geniş bir önsöz yazmış ve burada kendi neşrinin hazırlanma prensiplerinden, metnin temelini oluşturan yazma nushalardan kapsamlı şekilde bahsetmiştir.

Yurtdışında Fuzulibilimciliğin ve Fuzuli metinbilimin gelişmesinden bahsederken, kuşkusuz ki ilk önce komşu Türkiye devletini anmak lazımdır. Bu ülkede Fuzulibilimciliğin eski ve zengin bir tarihi vardır. Fakat Fuzulibilimciliğe çağdaş bilimsel düzeyde yaklaşım, aynı zamanda, Fuzuli'nin Türkçe Divan'ının tenkitli metinlerinin yayınlanması bu ülkede XX. yüzyılın 40'lı yıllarında, yaklaşık Azerbaycan'la aynı zamanda başlamaktadır. Yani bu tarihten günümüze kadar Fuzuli'nin Türkçe Divan'ının tenkitli metinleri eğer Azerbaycan'da iki bilim adamı tarafından üç defa hazırlanmışsa, Türkiye'de bu Divanın tenkitli metinleri üç bilim adamı tarafından üç defa neşre hazırlanmıştır: 1948 yılında Abdülbaki Gölpınarlı, 1950 yılında Ali Nihad Tarlan ve bir de 1958 yılında Kenan Akyüz, Sedit Yüksel, Müjgan Cumbur, Süheyl Beken tarafından.

Kaydedelim ki, Türkiye'de metodoloji yönünden Fuzulibilimciliğin ve Fuzuli Divan'ının öğrenilmesi de Azerbaycan'la aynı düzeyde olmuştur. Türkiye'de de Fuzuli Divan'ının çeşitli sorunları - yazma nushaları, bu yazma nushalarının kendilerinin ve oraya dahil olan çeşitli eserlerin tekstoloji ve filoloji özellikleri gibi onlarca mesele de bu ülke bilim adamları tarafından devamlı ve ciddi şekilde öğrenilmiştir.

Fuzuli'nin 500. doğum yıldönümü arifesinde komşu İran bilim adamları da çalışmış, Fuzuli'nin Türkçe Divan'ının tenkitli metnini

hazırlayarak, ortaya koymuşlardır. Bu neşir İran'da korunan Fuzuli Divanı'nın yazma nüshalarını kapsadığına göre özgünlülüğüyle seçilir. Kitabı hazırlayan Emin Sadıgi metne küçük, fakat değerli bir mukaddime yazmış, tanınmış edebiyatbilimci Ali Asğer Şiirdust ise küçük bir önsözle bu neşri Fuzuliseverlere sunmuştur (Sadıgi, 1996, s. 1-3; Şiirdust, 1996).

Böylece konunun incelenme tarihine baktığımızda belli olur ki, Fuzulî'nin Türkçe Divan'ının tenkitli metinleri Fuzulibilimcilikte uzmanların ve Fuzuliseverlerin sevimli kitabına dönüşse de, bu tenkitli metinlerle - onların değerlendirilmesiyle çok az sayıda bilim adamı uğraşmıştır. Fakat bu bilim adamları kaydettiğimiz alanın ünlü uzmanları olduklarından onların fikirleri kendi bilimsel değerini hâlâ da kaybetmemiş ve Fuzulibilimciliğin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

#### KAYNAKLAR

- Araslı, H. (1958b). *En Eski ve En Mükemmel Fuzuli Divanı. Fuzuli Divanı (Tıpkıbasım, Redaktör H. Araslı)*. Bakü: Azerbaycan SSC İA Neşriyatı.
- Araslı, H. (1958b). *Fuzuli Eserlerinin Neşri Hakkında. Muhammed Fuzuli. Eserleri, I. cilt.* (H. Araslı, hzl. ve redaktör). Bakü: Azerbaycan SSC İA Neşriyatı.
- Araslı, H. (1945). Dünyada En Eski ve En Mükemmel Fuzuli Divanı ve Onun Neşri. *Azerbaycan İlimler Akademisi «Haberleri»*, (4), s. 122-143.
- Araslı, H. (1945). En Eski ve Mükemmel Fuzuli Divanı ve Onun Neşri. *Azerbaycan İlimler Akademisi Haberleri*, (5), 122-133.
- Adilov, M. (1997). Fuzuli Yazmaları Bakü Nüshalarının Paleografik ve Kulturoloji Özellikleri.. *Muhammed Fuzuli - 500. Uluslararası Fuzuli Sempozyumunun Bildirileri* içinde (178-183). 7-8 Kasım 1996 Bakü. Bakü: Sabah.
- Aslanov, V. (1991). Fuzuli Divanı'nın Akçağ Neşri. *Edebiyyat Gazetesi*, 28 Haziran, Bakü.
- Babayeva, E. (1996). Fuzulinin Rübaileri. *Azerbaycan Cumhuriyeti İA Nizami Gencevi adına Azerbaycan Edebiyatı Müzesi. Muhammed Fuzuli'nin 500 Yıldönümü Münasebetiyle Düzenlenmiş Ulusal Sempozyumun Bildiri Özetleri*. İçinde (23-24). Bakü
- Cümşüdlü, R. (2006). *Fuzulî'nin Arapça Divanı*. Filologiya İlimleri Namizedi Alimlik Derecesi Almak İçin Takdim Edilmiş Avtoreferat. Bakü.
- Elizade, A. (1988). Fuzuli Eserlerinde Birkaç Söz Hakkında. *Azerbaycan İlimler Akademisi Haberleri. Edebiyat, Dil ve Sanat Serisi*, (4), 35-39.
- Elizade, S. (1995). *Şah Beyitler*. Bakü: Azemeşr.
- Elizade, S. (2002). *İlim Harften Başlar (Makaleler Topusu)*. (S. Hayal, der., hazl.) Bakü: Örnek Neşriyatı
- Eliyev, S. (2004). *Fuzuli Gazellerinin Şerhi* (4 cilt). Bakü: Adiloğlu Neşriyatı.
- Eliyev, S. (1988). Bir Kelimenin Hatası. *Azerbaycan*, (4).
- Eliyev, S. (1990). Bir Kelimenin Hatası. *Azerbaycan*, (6).
- Eliyev, S. (1990). Bir Kelimenin Hatası. *Azerbaycan*, (1-3).
- Eliyev, S. (1993). Fuzulî'nin Bir Sözü, *İlim*, 5 Mart, Bakü.



- Fazil, Ş. (2004). Fuzuli'nin Kolaylaştıramadığı Zor Bir Konu Hakkında (Polemik). *Azerbaycan*, (5), Bakü.
- Hacı Mail Eliyev. (1996). *Fuzuli Muhammed. Divan*. Bakü: Şark-Garp Neşriyatı.
- Gehremanov, C., Adilov, M., ve Memmedova, G. (1995). Fuzuli Yazmalarının Bakü Nüshaları. *Azerbaycan Yazma Kültürü Işığında, Orta Çağ Yazmaları ve Azerbaycan Medeniyeti Tarihi Problemleri. IV. Ulusal İlmî-Teorik Konferansın Bildiri Metinleri* içinde ( 5-19). Bakü.
- Mirzeyev, A. (1994). Fuzuli'nin Bir Tartışmalı Gazeli Hakkında. *El Gazetesi*, 13 Ocak. Bakü.
- Mirzézade, H. (1958). Fuzuli Divanının Bir Yazmasının Dili Hakkında Bazı Notlar. *ADU'nun İlmî eserleri. Sosyal Bilgiler Serisi*, (2), Bakü.
- Musayeva, A. (2007). *Metinbilimin Teorik ve Pratik Esasları*. Bakü: İlim Neşriyatı.
- Musayeva, A. (1995). Fuzuli Ekolünün Bağdat Devamcılarında Biri. *Orta Çağ Yazmaları ve Azerbaycan Medeniyeti Tarihi Problemleri. IV. Ulusal İlmî-Teorik Konferansın Bildiri Metinleri* içinde (72-76). Bakü.
- Nağıyeva, C. (2004). Fuzuli'nin Yazma Divanlarıyla İlgili Bazı Notlar ve 1958 Yılı Neşrine Dahil Edilmemiş Gazeller. *İlim gazetesi*, 21 Eylül. Bakü.
- Nağıyeva, C. (1993). Nevai ve Fuzuli'nin Aynı Ciltte Yayınlanmış Divanlarının Daha Bir Yazması. *İlmî-teorik Konferansın Bildiri Metinleri* içinde (47-48). Bakü.
- Sultanov, V. (1993). Metinlerin Onarımı. *Edebiyat Gazetesi*, 8 Ekim, Bakü.
- Seyidov, Y. (1981). Aldanma ki, Şair Sözü, Elbette Yalandır. *Edebiyat ve Sanat*, 24 iyul. Bakü.
- Seyidzade, E. (1958). Fuzuli'nin «Leyli ve Mecnun» Eserinin Yazılış Tarihi. *Azerbaycan İA'nın Meruzeleri*, (1).
- Sadigi, E. (1996). Tertipçiden. *Türkçe Divanı. Kamil Tenkitli Metin*. (E. Sadigi, hazl.). Tahran.
- Sultanov, M. (1958). Fuzuli Eserlerinin En Eski Yazmaları Hakkında. 17 Şubat 1958.
- Sultanov, M. (1958). Fuzuli ve Nevai Divanının Birge Yazması. *Muhammed Fuzuli (Makaleler Mecmuası)*, 310-314.
- Şiirdust, E. (1996). Önsöz. *Fuzuli. Türkçe Divanı. Kamil Tenkitli Metin*. (Emin Sadigi, hzl.). Tahran.
- Zerinezade, H., Cefer E. ve Sultanov, M. (1959). Fuzuli Eserlerinin Birinci Cildi Hakkında. *AMIA Şarkiyat Enstitüsünün İlmî Eserleri, "Şarkiyat", C. I*, 227-235.
- Zekiyev, M. C. (1998). Layıklı Tehfe: Fuzuli'nin Türkçe «Divanı». *Edebiyat Gazetesi*, 4 Eylül. Bakü.